PREČO SLOVO *DCÉRA* OBSAHUJE DLHÉ *É*?¹

SINIŠA HABIJANEC

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Bratislava, Slovensko

HABIJANEC, Siniša: Why does the word *dcéra* ('daughter') contain a long *é*? Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics), 2021, Vol. 72, No 1, pp. 298 – 307.

Abstract: The paper aims to explain the origin of the long *é* in the Slovak word *dcéra* 'daughter', which is the only word of the original lexical layer that has a long *é* in its root. Its length is difficult to explain by comparative Slavic accentology since relevant languages generally show a short vowel in this position. Another peculiarity of this word is the fact that *é* did not undergo the Central Slovak diphthongization that otherwise regularly occurs after *c*. The author offers a solution in the cultural influence of Czech, which Slovaks had been using as a written language for centuries. It is argued that the original Common Slavic word **dъtŕi* had been lost in Slovak and replaced by a word **děvka*, while *dcera* was introduced into the Slovak vernacular through Czech religious texts. The initial Czech graphic cluster *dc-* had been realized as a geminated [c:] by Slovak priests, the pronunciation of which was interpreted as compensatory lengthening of the following vowel, and this length was subsequently phonologized. The lengthening of *e* and consequent phonologization could be linked to the spread of Czech printed books, so it must be posterior to the Central Slovak diphthongization.

Key words: Slovak language, Czech language, Slovak historical phonology

Azda každý slovenčinár sa zaiste aspoň raz zamyslel nad podobou slova *dcéra* a položil si otázku, prečo toto slovo svojim fonologickým zložením vyniká medzi ostatných slov slovenského jazyka. Obsahuje totiž dlhé *é*, ktoré sa v spisovnej slovenčine ináč vyskytuje iba v gramatických koncovkách kongruentného skloňovania (napr. v tvaroch *malé, prvého, takému*), v onomatopojach (napr. *mé*, porov. Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 823, či *bé*, porov. *Slovník súčasného slovenského jazyka* 1, 2006, s. 244, s. v. *bé*²) alebo v slovách cudzieho pôvodu (napr. *démon, akné* či *pandémia*). Slovo *dcéra* je však jediným slovom domáceho pôvodu, ktoré obsahuje dlhé *é* v koreni. Jeho nezvyčajnú podobu pritom nemožno považovať za bernolákovský prvok ani za hodžovsko-hattalovský prvok v kompromisnom návrhu spisovného jazyka z r. 1851, ako je to v prípade koncoviek kongruentného skloňovania *-é, -ého, -ému*, pretože v tomto slove majú vokál *é* aj stredoslovenské nárečia, v ktorých sa dlhé *é* nevyskytuje ani v gramatických kon-

¹ Príspevok vznikol v rámci projektu VEGA č. 2/019/20 *Historická fonológia slovenčiny*. Za nevšednú pomoc pri vypracovaní príspevku vyjadrujeme vďačnosť dr hab. Zbigniewowi Babikovi, prof. Dr. Marcovi L. Greenbergovi a PhDr. Ľuborovi Králikovi, CSc.

covkách. Podobu s dlhým *é* nachádzame, pochopiteľne, aj v pôvodnej štúrovčine, ktorej autor si takisto všimol výnimočnosť uvedeného slova: „Dlhuo ,é‘ je v Slovenčine len v slove *céra* a *béka*...“ (Štúr, 1846, s. 100), ale ináč „naša Slovenčina (...) dlhého ,é‘ a ,ó‘ nemá“ (tamže). Natíska sa teda otázka, či samohláska *é* je v tomto slove pôvodná, a ak nie je, ako sa doň dostala? Tento príspevok si kladie za cieľ zodpovedať takéto otázky.

Slovo *dcéra* sa odvodzuje od starého indoeurópskeho základu **dʰugh₂-ter-* (Derksen, 2008, s. 129, s. v. **dʰbkti*), doloženého vo viacerých indoeurópskych jazykoch, porov. stind.² *duhitár-*, gr. *θυγάτηρ*, gót. *dauhtar* (nem. *Tochter*, angl. *daughter*), litov. *duktė*, gen. *duktės*, ktorý patril ku konsonantickým *r*-kmeňom. V praslovančine nastala v tvare nom. sg. nepravidelná zmena *-ēr > -i*, v dôsledku ktorej došlo k sekundárnej heteroklíze a vzniklo **dʰtī*³ (< **dʰkti*) v nom. sg., **dʰter-* (< **dʰkter-*) v nepriamych pádoch, čím sa vyvinul osobitný deklináčny vzor, podľa ktorého sa skloňovalo už iba femininum **matī*, **matere*. Veľmi skoro sa toto slovo priklonilo k *i*-kmeňom, takže už v staroslovenčine malo v tvare inštrumentálu singuláru len *i*-kmeňovú koncovku (*dʰšterbjo*) a v 11. stor. prevzalo aj koncovku genitívu singuláru (Hamm, 1970, s. 132). Rovnaký proces nastal napr. v chorvátčine a srbčine alebo v ruštine, porov. chorv./srb. *kći*, *kćeri*, rus. *дочь*, *дочери*.

Pôvodný tvar je okrem staroslovenčiny (*dʰšti*, *dʰštere*) doložený aj v starej češtine (*dci*, *dceře*), ďalším vývinom však zovšeobecnel základ nepriamych pádov a z toho vznikla súčasná česká podoba *dcera*, *-y* ž., ktorá sa skloňuje podľa tvrdého vzoru, pretože zovšeobecnenie vychádzalo z tvaru gen. pl. (porov. Gebauer, 1896, s. 428). Rovnaký proces nastal aj v poľštine, kde po lechitskej prehláske (porov. Długosz-Kurczabowa – Dubisz, 2006, s. 83 – 91) vzniklo (dnes knižné) *córa* a (súčasne bezpríznakové) *córka*.⁴ Tento scenár by sme mohli ľahko uplatniť aj v prípade slovenčiny, bráni nám však v tom práve jedinečná dĺžka v slovenskej forme, ktorá akoby signalizovala, že vývin v nej prebiehal o niečo zložitejšie. Ak sa túto dĺžku pokúsime vysvetliť pomocou poznatkov historicko-porovnávacej slovanskej akcentológie, rýchlo sa ocitneme v slepej uličke. Rozšírenie *-er-* v relevantných slovanských jazykoch, teda v tých, v ktorých sa zachovali stopy po psl. prízvukových pomeroch, preukazuje totiž striednice za krátkosť.

² Použité skratky jazykov: angl. – anglický, dls. – dolnolužickosrbský, chorv. – chorvátsky, gót. – gótsky, gr. – (staro)grécky, hls. – hornolužickosrbský, litov. – litovský, nem. – nemecký, psl. – praslovanský, rus. – ruský, slov. – slovenský, slovin. – slovinský, srb. – srbský, stč. – staročeský, stind. – staroindický.

³ Klasická rekonštrukcia, aká sa uvádza v referenčných dielach, znie **dʰbkti* (napr. Derksen, 2008, s. 129; Králik, 2015, s. 113). V práci vychádzame z novej rekonštrukcie **dʰtī*, ktorá adekvátnejšie zachytáva príslušné vývinové štádium praslovančiny a ktorú uplatňuje napr. Matej Šekli (2014, s. 111).

⁴ V prípade staropoľského tvaru *dca* (15. stor.; porov. SP 4, 1981, s. 158), v ktorom tvar nom. sg. pod vplyvom prirodzeného rodu prevzal koncovku *a*-kmeňov, by mohlo ísť o prispôbené prevzatie z češtiny.

V chorvátčine/srbčine sa dĺžka vyskytuje iba v tvare akuz. sg. (nom. *kći*, gen., dat., lok. *kćeri*,⁵ ak. *kćer*, inštr. *kćeri/kćerju*) a vznikla očakávaným predĺžením po vypadnutí slabého jeru v slovách patriacich do akcentuačnej paradigmy c, porov. aj **sěto > stô*, **děva > dvá*, ale **dnô* (akcentuačná paradigma b!) *> dnô* (Kapović, 2015, s. 234). To isté platí aj pre slovinský tvar akuz. sg. *hčēr*, ktorého vokalizmus bol analogicky prenesený do ostatných nepriamych pádov (*hčēre*, *hčēri*...), pričom ich samotná dĺžka nie je preukazná, pretože v slovinčine sa predĺžili všetky prízvukné vnútorné vokály okrem *a*.

Lexikografické diela spracúvajúce lexiku starej češtiny dôsledne potvrdzujú tvary nepriamych pádov s krátkou samohláskou, jedine Václav Machek (1968, s. 112) uvádza stč. tvar gen. sg. *dcěře*, ktorý je v stč. pamiatkach doložený iba v biblickom zlomku zo sklonku 14. stor.: *z tvě dcěrze* (Gebauer, 1970, s. 214, s. v. *dci*). Doklady z neskorších stč. pamiatok zaznamenávajúcich kvantitu jednoznačne svedčia o krátkej samohláske. Krátkosť v slove *dcera* sa javí ako istá záhada, pretože čeština poskytuje viacero príkladov, v ktorých vypadnutie jeru v prvej slabike spôsobilo predĺženie slabiky nasledujúcej: **lbgota > lhůta*, **jьmeno > jměno*, **sьtvora > stvůra*.⁶

V českých nárečiach sa tvar *céra* vyskytuje v dvoch súvislých oblastiach: v severovýchodných českých nárečiach s presahom do česko-moravského prechodného pásma a vo východomoravských nárečiach (ČJA V, 2005, s. 282 – 283), pričom dĺžku v slovenskom tvare nemožno spájať s prvou oblasťou nielen z dôvodu územnej diskontinuity. Predlžovanie *e > é*, *o > ó* v prvej slabike dvojslabičných slov je v tejto nárečovej oblasti jav systémový (*pěří*, *zělí*, *měza*, *měne*, *póle*, *hóří* atď.) a vysvetľuje sa ako výsledok tlaku fonologického systému, ktorý si vyžadoval doplnenie prázdneho miesta po úžení *é > í*, *ó > ú* (Utěšený, 1960, s. 53 – 54). Z tohto dôvodu severovýchodný český nárečový tvar takisto nemožno dávať do súvislosti ani so starým predĺžením v slovách typu *jměno* (porov. vyššie). Na druhej strane podkrkonošský tvar *círa* s vykonaným úžením, ktorý je historicky doložený aj v 17. stor. v okolí Zábřehu (Utěšený, 1960, s. 54), by mohol dokazovať archaickosť predpokladaného českého **dcěra*. Nie je jasné, či za archaickú treba považovať aj dĺžku vo východomoravskom tvare, ktorý nadväzuje na záhorské a celoslovenské *céra*.

O pôvode dĺžky v poľskom tvare *cór(k)a* nepanuje jednotný názor. Staršie historické gramatiky ju dávali do súvislosti s pozíciou pred spoluhláskou *r* (porov. aj *góra*, *pióro*, *który*, *skóra*, *wtóry*), avšak je veľa prípadov, v ktorých sa krátka samohláska pred *r* nepredlžuje: *kora*, *nora*, *pora* (Klemensiewicz – Lehr-Splawiński – Urbańczyk, 1955, s. 56). Novšie práce uvažujú o analogickom prispôbení sa femi-

⁵ Popredný chorvátsky akcentológ Mate Kapović považuje krátkosť v nepriamych pádoch za štokavskú inováciu; pôvodný tvar by teda mal byť **kćeri* (súkromná komunikácia). Na vysvetlenie dĺžky v slov. *dcěra* sa toto javí ako irelevantné, keďže striednicou za psl. cirkumflex je v slovenčine krátkosť.

⁶ Slov. *stvora* nemusí nevyhnutne obsahovať pôvodnú krátku samohlásku, pretože prípadná dvojhláska by sa tu skrátila z fonotaktických dôvodov, porov. aj *tvoj* oproti *můj*.

nínám s dlhou koreňovou samohláskou na základe oxytonickej akcentuačnej paradigmy (Topolińska, 1964, s. 29). Údaje zo súčasných slovanských jazykov ukazujú skôr na pohyblivú akcentuačnú paradigmu *c*, porov. chorv./srb. nom. sg. *kći*, gen. sg. *kćeri*, nom. pl. *kćeri*, gen. pl. *kćerī*, dat., lok., inštr. pl. *kćerima*; rus. nom. sg. *дочь*, gen. sg. *дóчери*, nom. pl. *дóчери*, gen. pl. *дóчерей*, dat. pl. *дóчерям* atď. Na Z. Topolińskú nadväzuje krakovský slovakista Z. Babik,⁷ predpokladajúci vývin z hypotetického psl. nárečového tvaru **dьt'ěrà*, ktorý mal vzniknúť prehodnotením gen. pl. **dьt'ěrь* podľa feminín na **-a* s dlhou kmeňovou samohláskou pri pohyblivom alebo oxytonickom prízvuku. V neprospech tohto vysvetlenia, ale aj ďalších výkladov hľadajúcich pôvod tejto dĺžky v starých prízvukových pomeroch svedčí predovšetkým fonologický vývin v strednej slovenčine. Ak by totiž rozšírenie *-er-* bolo obsahovalo pôvodnú dĺžku, rozhodne by v stredoslovenských nárečiach bolo podľa hlo diftongizácii, pretože tá nebola v pozícii po spoluhláske *c* blokována, ako ukazujú stredoslovenské (a spisovné) príklady: *cieva*, *cien* (gen. pl.), *preciedzať*, *vycierať* a pod. Pri tom treba mať na zreteli, že slovo označujúce priameho ženského potomka patrí do samého jadra základnej slovnej zásoby, takže jeho prípadné prevzatie z južných západoslovenských nárečí, v ktorých sa diftongizácia *é* nevykonala, sa javí ako veľmi málo pravdepodobné.

Možno konštatovať, že vokalizmus slova *dcéra* sa nedá objasniť pravidelným fonologickým vývinom a že *é* v ňom očividne nie je pôvodné. Aby sme sa priblížili k vysvetleniu jeho vzniku, vráťme sa k praslovanskému tvaru (**dьti*), v ktorom po vypadnutí slabého jeru vznikla v západoslovanských jazykoch ťažko vysloviteľná začiatočná skupina *dc-* > *tc-* > *cc-* (príp. *dč-* > *tč-* > *čč-* v ruštine a slovinčine, *dć-* > *tć-* > *ćć-* v chorvátčine a srbčine). Na vyriešenie tejto prekážky si slovanské jazyky zvolili rôzne spôsoby. V slovinčine a v chorvátčine a srbčine bola napríklad ťažko vysloviteľná začiatočná skupina odláhčená disimiláciou: slovin. *hči*, chorv./srb. *kći*. Ďalším, už spomenutým spôsobom bolo zovšeobecnenie základu nepriamych pádov **dьt'ēr-*⁸ (v češtine, poľštine a bulharčine) alebo jeho deminutívnej podoby (napr. v ukrajinčine, bieloruštine a poľštine) (porov. Herbert Bräuer, 1969, s. 73 – 79).

V ruštine zase došlo k vsunutiu druhotného jeru, pretože fonotaktika ruského jazyka nepripúšťa zdvojené spoluhlásky na začiatku slova (Isačenko, 1970, s. 104 – 105).⁹ Neskôr odpadlo záverečné *-i* analógiou podľa *i*-kmeňov: *дьчи* > *дочи* > *дочь*, gen. *дóчери* (podľa *кость*, *кóсти*).

⁷ Súkromná komunikácia.

⁸ Stretávame sa aj s kombináciou obidvoch spôsobov. Napríklad v hovorovej chorvátčine sa ako tvar nom. sg. veľmi často používa tvar akuz. *kćer*, čo pravidelne kritizujú jazykové príručky: *moja kći*, ale *moju kćer*!

⁹ K zjednodušeniu zložitej začiatočnej spoluhláskovej skupiny vzniknutej po zániku slabého jeru došlo napr. v slove *чан* ,sud' < **dьščanъ*, v ktorom dnes už necítiť sémantický vzťah s východiskovým slovom *допка* (< **dьska*).

Slovenské nárečia poznajú zdvojené spoluhlásky, tie sa však ani v slovenčine nevyskytujú na začiatku slova,¹⁰ takže by sa pôvodný psl. tvar bol vyvinul do **ci*, **cer*, ktoré by nebolo bývalo možné zaradiť do existujúcich skloňovacích vzorov. Pri vyriešení tohto problému sa slovenčina vybrala inou cestou – v slovenských nárečiach, prinajmenšom v ich najväčšej časti, bola lexéma **ďbt'i* nahradená lexémou **ďěvka* (v rôznych nárečových fonologických obmenách),¹¹ pričom podľa *Slovníka slovenských nářečí* sa v západoslovenských nárečiach uplatňuje iba slovo *céra*, vo východoslovenských iba slovo *zjěfka/zjřka/zjřka*, zatiaľ čo v stredoslovenských nárečiach sú zastúpené obidve lexémy. Excerpcia archívneho nárečového materiálu dialektologického oddelenia JÚLŠ SAV prezrádza, že existujú zriedkavé presahy v obidvoch smeroch. Slovo *dievka* (v rôznych fonologických obmenách) sa vo význame ‚dcéra‘ vyskytuje aj v západoslovenských nárečiach: *rixťár mal devad djěvěk a dvuch sinóv* Trenčianska Závada¹² TREŇČÍN, *už máře d'jěfku na vidaj* Čičmany ŽILINA, *kedi bude mjet svadbu tá vaša zjřka* Dúbravka BRATISLAVA, *mám dvox sinvo a štiri zjěvki* Papradno POVAŽSKÁ BYSTRICA. V príklade *či to ból sin lebo paholek, zjřka, to dostali dicki volačo* Modranka TRNAVA kontext naznačuje rovnako význam ‚dcéra‘ ako význam ‚dievča‘. V lokalite Klokočov na Kysuciach P. Cisárik v r. 1972 uviedol: *cera* – novší názov dcéry, starší pôvodný názov *džjřka* (kartotéka *Slovníka slovenských nářečí* dialektologického oddelenia JÚLŠ).

O tom, že používanie tejto lexémy vo význame ‚potomok ženského pohlavia‘ bolo aj na západnom Slovensku oveľa rozšírenejšie, svedčí vzácny historický záznam z rokov 1617 – 1619, ktorý sa zachoval v súdnom protokole o spore medzi obyvateľmi Počarovej a Domaníže o práve na využívanie pasienkov: „Ya sem se zrodila w Domanizy; ô wecech zeptanich gineho neumim powedet, toliko kdi sem nosiwala do Uhliska otczowi, gest powedal mi: *moga diwka* [zdôr. S. H.] tento wrch, Drienowe reczeni, gest domaniski, ale kedi-tedi on bude zwada z Poczarowczy.“¹³ Záznam je preukazný najmä preto, lebo odráža živú dobovú reč, pričom použitie nominatívu namiesto vokatívum nepochybne svedčí o slovenskej proveniencii. Súčasné nárečové údaje z Domaníže nemáme k dispozícii, ale z Fačkova v bývalom okre-

¹⁰ V príkladoch typu *sšediviet'*, *zžltnúť*, *zženštený*, *zžit' sa* a pod. vyžaduje platná ortoepická norma nesplývavú výslovnosť (teda [sš-], [zž-]), v súlade s pravidlom, podľa ktorého zdvojené spoluhlásky nevznikajú, ak sa na morfematickej hranici stretne svetlá sykavá spoluhláska (s, z, c, ž) so sykavou spoluhláskou temnou (š, ž, č, ě) (Král, 2005, s. 67). Ide o novšie spisovné tvary, ktoré sa v nárečiach spravidla nevyskytujú.

¹¹ Približnú distribúciu nárečových foriem lexémy **ďěvka* znázorňuje mapka vo *Fonologickom vývine slovenčiny* Eugena Paulinyho (1963, s. 223).

¹² Nárečové údaje, ak nie je inak uvedené, pochádzajú z archívu nárečových textov a z kartotéky *Slovníka slovenských nářečí*, ktoré sú uložené v dialektologickom oddelení JÚLŠ SAV. V príspevku sa uvádzajú názvy obcí a ich okresov v súlade s koncepciou *Slovníka slovenských nářečí*, t. j. podľa administratívneho členenia z r. 1948 (porov. *Slovník slovenských nářečí* I, 1994, s. 38 – 39).

¹³ Historický archív oddelenia dejín slovenčiny, onomastiky a etymológie JÚLŠ SAV – Administratívnoprávne spisy, ŠSÚA, Eszterházy – V. Zálužie.

se Žilina, vzdialeného od Domaniže štyri kilometre smerom na juhovýchod, máme doložené záznamy *a céri povídavané tjež; sin vistrojel cěru na koľese do d'ed'ini*, ktoré poskytujú isté svedectvo o dynamike lexikálneho vývinu oblasti. Ďalšie záznamy, svedčiace o niekdajšej rozšírenosti lexémy *dievka* vo význame ‚dcéra‘ na západnom Slovensku, poskytujú údaje *Historického slovníka slovenského jazyka*: *Thomassowieg diewcze dal piet a 40 zlatich* Žilinská kniha 1587, *kdi pan richtar dawal diwku za muss* Trenčín 1580, *wiwrž diwku y sina* Conciones Petri Trnovicensis 1631 (*Historický slovník slovenského jazyka* I, 1991, s. 253, s. v. *dievka*).

Aj zo stredoslovenskej oblasti máme svedectvá o prvotnosti lexémy *dievka*, napr. v oravských nárečiach: „Na celej Orave je známe aj slovo *cěra* (dcéra), ale pociťuje sa ako kultúrny výraz. N.[amiesto] tohto slova sa používa len slovo *d'jeuka/d'žefka*“ (Habovštiak, 1965, s. 54). Takisto *Gemerský nářečový slovník* J. Orlovského uvádza vo význame ‚dcéra‘ len túto lexému v rôznych fonologických obmenách: *diauka, džiauka, džiävka, d'ieuka, d'zieuka, dieuka, d'iouka, d'ouka* (Orlovský, 1982, s. 59). Rovnako prináša Ján Matejčík iba slovo *d'ěvka* pre novohradské nárečia (Matejčík, 1975, s. 179).

Ako bolo povedané, na východnom Slovensku sa používa takmer výlučne lexéma *dievka* (*zifka, ziefka, ziuka*). Výskyt lexémy *dcěra* (s krátkou samohláskou po zániku kvantity) je na východnom Slovensku veľmi zriedkavý: *mal i ceru, sina i take, co ľem rozberaľi a skladal'i šatre* Rozhanovce KOŠICE, *ceri za družički, sinuv za svatuf, stare za pijački, mlade za tancuľe* Zborov BARDEJOV, *cera* (Spiš; Pastrnek, 1893, s. 432).

Možno teda skonštatovať, že smerom od západu na východ sa v slovenských nárečiach postupne zvyšuje výskyt lexémy *dievka* na úkor lexémy *dcěra*. Je to, ako ukážeme, veľmi dôležité zistenie pre objasnenie dlhého *ě* v slove *dcěra*. Ako ďalší dôležitý predpoklad na tento účel sa javia poznatky o kultúrnom vývine slovenskej národnosti. Ako je dobre známe, jazykom, ktorý Slováci po stáročia používali ako spisovný, bola čeština. Príčiny a okolnosti tohto procesu sú veľmi dobre preskúmané a veľa sa o nich písalo (porov. napr. Pauliny, 1956; 1961; 1966, s. 29 – 32). Pre nás je dôležité, že najstarší a najsilnejší vplyv češtiny sa prejavil v náboženskej terminológii. Korene toho treba hľadať v cirkevnom vplyve Olomouckej diecézy, odkiaľ po viaceré stáročia prichádzali do Uhorska duchovní, ktorí prinášali na Slovensko staročeské literárne pamiatky (Pauliny, 1956, s. 106). České duchovenstvo prichádzalo do Uhorska hojne najmä v 14. stor. za Anjouovcov. Za Karola Róberta a Ľudovíta Veľkého sa v Uhorsku usadilo 73 českých kňazov, ktorí boli väčšinou z Moravy a zo Sliezska (porov. Pauliny, 1961, s. 27 – 28). O prenikaní češtiny v 14. stor. Eugen Pauliny ďalej uvádza: „Prílev českého kňazstva za Anjouovcov bol spôsobený najmä okolnosťou, že vlastného uhorského kňazstva bolo menej a vzdelanostne bolo na nižšej úrovni. Je pochopiteľné, že českí kňazi prinášali so sebou aj českú literatúru tých čias, resp. pri svojej pastoračnej práci používali český jazyk. To bola jedna z ciest, ktorou sa k nám dostávala čeština v 14. stor.“ (Pauliny, 1961, s. 28).

Kňazi hovoriaci po slovensky však používali české náboženské knihy a texty aj neskôr, u evanjelikov dokonca až do polovice 20. storočia (porov. Žigo, 2002, s. 275). Prispievala k tomu blízkosť dvoch jazykov a ustálenosť a normovanosť českého úzu. Netreba zabudnúť ani na dlhú českú tradíciu prekladania *Svätého písma*, ktorá je korunovaná vydaním *Kralickej Biblie*.

Môžeme teda vysloviť predpoklad, že slovo *dcéra* preniklo do slovenčiny prostredníctvom českých náboženských textov, pričom sa vynára otázka, ako to súvisí so slovenskou dĺžkou vzhľadom na to, že české slovo preukazuje krátkosť. Odpoveď treba hľadať v jednej z osobitostí českého úzu, a tou bola grafická ustálenosť, ktorá, samozrejme, nebola absolútna, ale prejavovala konzervatívne tendencie (porov. napr. zapisovanie dvojhlásky *ou* v podobe *au*, ktoré sa udržalo až do polovice 19. stor.). Jednou z ustálených grafických noriem bolo aj dôsledné zapisovanie slova *dcera* so začiatočným *dc-*, ktoré sa v spisovnej výslovnosti a v nárečiach dávno zjednodušilo na *c-*, a preto ani v spisovnej češtine nie je fonologicky opodstatnené. Rovnako nie je opodstatnené ani v slovenčine, v ktorej sa, ako sme ukázali, zdvojené spoluhlásky na začiatku slova nevyskytujú, a práve z tohto dôvodu aj A. Bernolák aj Ľ. Štúr zapisovali toto slovo ako *céra*. Tlak tradície však presadil tento spôsob písania, ktorý sa v češtine zachováva dodnes a po návrate k etymologickému pravopisu v polovici 19. stor. sa uplatnil aj v slovenčine.

Predpokladáme teda, že slovenskí kňazi sa pri čítaní grafickej podoby *dcera* usilovali realizovať začiatočnú zdvojenú spoluhlásku [c:], a keďže takáto výslovnosť nebola prirodzená, foneticky sa prejavovala ako predĺženie nasledujúcej samohlásky, ktoré poslucháči fonologicky interpretovali ako dĺžku. Vplyv grafického záznamu na výslovnosť je jav hojne doložený v rôznych jazykoch sveta. Zo slovenčiny možno uviesť ako príklad slovo *srdce*, v ktorom je písanie spoluhlásky *-d-* opodstatnené z etymologického, nie však z fonologického hľadiska (ináč by tvar gen. pl. neznal *srdc*, ale **srdiec*). V slovenských nárečiach je bežná výslovnosť [sɾce], ale grafická podoba presadila v spisovnej reči výslovnosť [sɾc:e], ktorá je v súčasnosti jedinou ortoepicky správnu výslovnosťou (Král', 2005, s. 341).¹⁴ Spomeňme aj súčasné prípady, keď sa cudzie názvy stvárnjú podľa grafickej podoby; napr. angl. názov *Hollywood* znie v angličtine ['ha:liwod], ale zdvojené písanie *-oo-* presadilo v slovenčine dĺžku [holivúd/halivúd] (Ološtiak – Bilá – Timková, 2006, s. 213), vedúcu dokonca k uplatneniu rytmického zákona: *hollywoodsky*.

A takto sa dostávame k rozuzleniu tejto fonologickej záhady, ktoré sa môže zdať prozaické. Predpokladáme, že psl. lexéma **dъtŭ* v slovenčine zanikla a bola nahradená lexémou **děvka*. Vďaka používaniu českých náboženských textov po-

¹⁴ S podobnou situáciou sa stretávame v spisovnej chorváčtine, v ktorej spôsob zapisovania tvarov budúceho času typu *radit ću* [radiću] 'budem robiť' (porov. srbský písomný úzus *radiću/pađuhŭ*) presadil druhotnú výslovnosť [radić:u] (Barić et al., 1997, s. 57), v súčasnosti možno aj prevažujúcu nad výslovnosťou pôvodnou.

stupne prenikalo do slovenčiny slovo (*d*)*cera*, konkurujúc ľudovému slovu *dievka*, čo zodpovedá situácii vo väčšine súčasných stredoslovenských a vo viacerých západoslovenských nárečiach. S úpadkom znalosti češtiny a s prerušením priameho styku so živým českým úzom, o ktorý by sa boli mohli oprieť, začali slovenskí kňazi a kazatelia pri čítaní českej náboženskej spisby¹⁵ dôsledne stvárňovať začiatočnú grafickú skupinu *dc-* tak, že ju realizovali ako geminované [c:], čo sa foneticky prejavilo ako predĺženie nasledujúcej samohlásky: *c:era* → *ce:ra*. Táto hlásková podoba sa fonologizovala a prešla do slovenských nárečí, vytláčajúc ľudový tvar *dievka*.

Takýto scenár vysvetľuje prinajmenšom dve uvedené skutočnosti. Po prvé, ubúdanie lexémy *dcéra* smerom na východ možno ľahko vysvetliť oslabovaním českého kultúrneho vplyvu. Ako sme ukázali, už na strednom Slovensku sa toto slovo miestami pociťuje ako kultúrne, zatiaľ čo na východnom Slovensku je jeho použitie celkom ojedinelé. Po druhé, vysvetľuje, prečo dlhé *é* v tomto slove nepodľahlo v stredoslovenských nárečiach diftongizácii. Predĺženie koreňovej samohlásky možno totiž dávať do súvislosti predovšetkým s vynálezom tlače a rozšírením tlačенých náboženských diel, čo je v prípade Slovenska možné až v 16. stor., teda v období, keď stredoslovenská diftongizácia už bola dokonaná. V prospech neskoršej datácie tohto procesu by mohol svedčiť záznam z *Bystrickej agendy* z r. 1585, dokladajúci tvar gen. pl. v podobe <dczier> (Historický slovník slovenského jazyka I, 1991, s. 237, s. v. *dcéra*), ktorú možno pokladať za pravidelný slovenský tvar českého slova s krátkym *-e-*. Okrem toho na rozdiel od prevzatí typu *apatieka* bola výslovnosť s dlhým *é* neustále obnovovaná kazateľskou rečou a tým konzervovaná.

Typologickú paralelu pre situáciu v slovenčine nachádzame v lužickej srbčine, v ktorej sa pôvodné psl. slovo úplne vytratilo a bolo nahradené slovami hls. *džowka*, dls. *žowka*.

Bibliografia

BARIĆ, Eugenija – LONČARIĆ, Mijo – MALIĆ, Dragica – PAVEŠIĆ, Slavko – PETI, Mirko – ZEČEVIĆ, Vesna – ZNIKA, Marija: Hrvatska gramatika. II. promijenjeno izdanje. Zagreb: Školska knjiga 1997. 698 s.

BRÄUER, Herbert: Slavische Sprachwissenschaft. III. Formenlehre, 2. Teil. Berlin: Walter de Gruyter & Co 1969. 160 s.

ČJA V = Český jazykový atlas V. Zpracoval autorský kolektiv dialektologického oddělení ÚJČ AV ČR, v. v. i., pod vedením Jana Balhara. Praha: Academia 2005. 680 s.

DERKSEN, Rick: Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon. Leiden – Boston: Brill 2008. 726 s.

¹⁵ To sa samozrejme vzťahuje aj na iných vzdelancov pri čítaní iných žánrov, napr. na richtárov alebo sudcov pri čítaní rozsudku v dobovej viac alebo menej poslovenčenej češtine.

DLUGOSZ-KURCZABOWA, Krystyna – DUBISZ, Stanisław: Gramatyka historyczna języka polskiego. Wydanie III poszerzone i zmienione. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego 2006. 580 s.

GEBAUER, Jan: Historická mluvnice jazyka českého. Díl III. Tvarosloví. I. Skloňování. Praha – Vídeň: nákladem F. Tempského 1896. 637 s.

GEBAUER, Jan: Slovník staročeský. Díl I [A – J]. Druhé, nezměněné vydání. Praha: Academia 1970. 674 s.

HABOVŠTIK, Anton: Oravské nárečia. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1965. 543 s.

HAMM, Josip: Staroslavenska gramatika. Treće izdanje. Zagreb: Školska knjiga 1970. 204 s.

Historický slovník slovenského jazyka I. A – J. Ved. red. M. Majtán. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1991. 536 s.

ISAČENKO, Alexander V. (Issatschenko): East Slavic morphophonemics and the treatment of the jers in Russian: a revision of Havlík's law. In: International Journal of Slavic Linguistics and Poetics, 1970, roč. XIII, s. 73 – 124.

KAPOVIĆ, Mate: Povijest hrvatske akcentuacije. Fonetika. Zagreb: Matica hrvatska 2015. 1048 s.

KLEMENSIEWICZ, Zenon – LEHR-SPLAWIŃSKI, Tadeusz – URBAŃCZYK, Stanisław: Gramatyka historyczna języka polskiego. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1955. 598 s.

KRÁL, Ábel: Pravidlá slovenskej výslovnosti. Systematika a ortoepický slovník. Martin: Matica slovenská 2005. 423 s.

KRÁLIK, Ľubor: Stručný etymologický slovník slovenčiny. Bratislava: Veda 2015. 704 s.

MACHEK, Václav: Etymologický slovník jazyka českého. 2. vydání. Praha: Academia, nakladatelství Československé akademie věd 1968. 868 s.

MATEJČÍK, Ján: Lexika Novohradu. Vecný slovník. Martin: Osveta 1975. 308 s.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1966. 895 s.

OLOŠTIK, Martin – BILÁ, Magdaléna – TIMKOVÁ, Renáta: Slovník anglických vlastných mien v slovenčine (pre prekladateľov, redaktorov, jazykových korektorov, študentov). Bratislava: Kniha-Spoločník 2006. 265 s.

ORLOVSKÝ, Jozef: Gemerský nárečový slovník. Martin: Osveta 1982. 424 s.

PASTRNEK, František: Študovanie slovenčiny. In: Slovenské pohľady, 1893, roč. 13, s. 426 – 434.

PAULINY, Eugen: Čeština a jej význam pri rozvoji slovenského spisovného jazyka a našej národnej kultúry. In: O vzájomných vzťahoch Čechov a Slovákov. Ed. L. Holotík. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1956, s. 99 – 124.

PAULINY, Eugen: Začiatky kultúrneho jazyka slovenskej národnosti. In: Jazykovedné štúdie. 6. Štúdie a pramene k dejinám slovenskej národnosti. Red. E. Pauliny. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1961, s. 5 – 39.

PAULINY, Eugen: Fonologický vývin slovenčiny. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1963. 360 s.

PAULINY, Eugen: Dejiny spisovnej slovenčiny I. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1966. 128 s.

Słownik prasłowiański. Tom IV. dob'estъ – družŭstvo. Red. F. Sławski. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk 1981. 287 s.

Slovník slovenských nářečí I. A – K. Ved. red. I. Ripka. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1994. 936 s.

Slovník súčasného slovenského jazyka 1. A – G. Hl. red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 2006. 1134 s.

ŠEKLI, Matej: Primerjalno glasoslovje slovanskih jezikov 1. Od praindoevropščine do praslovančine. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta 2014. 429 s.

ŠTÚR, Ludevít: Nauka reči slovenskej. V Prešporku: nákladom Tatrina Číslo I. 1846. 216 s.

TOPOLIŇSKA, Zuzanna: Stosunki iloczasowe polsko-pomorskie. Wrocław – Warszawa – Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1964. 126 s.

UTĚŠENÝ, Slavomír: Nářečí přechodného pásu česko-moravského. Hláskosloví. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1960. 256 s.

ŽIGO, Pavol: Ján Kollár v probléme spisovného jazyka Slovákov a ich liturgického jazyka. In: Studia Academica Slovaca 31. Prednášky XXXVIII. letnej školy slovenského jazyka a kultúry. Ed. J. Mlacek. Bratislava: Stimul 2002, s. 263 – 279.